

Könyvszemle

Műtrágyázás – tanulságokkal

Eötvös Loránd 1889. június 24-én tartott akadémiai elnöki megnyitó beszédében arra utalt, hogy az MTA alapvető feladata a tudomány és az irodalom magyar nyelven való művelése és terjesztése. Megállapítja: „Leghátrább állunk a tudományos kézikönyvek dolgában. A színvonalas magyar nyelvű kézikönyv ritka. Főként azok a szakkönyvek fontosak, melyek hazánkra vonatkoznak.”

A 124 évvel ezelőtt megfogalmazottak mit sem veszítettek időszerűségükből. A természeti erőforrásokhoz, mint a talaj, víz, éghajlat, illetve az agronómiai-gazdálkodási-környezeti viszonyokhoz kapcsolódó kutatások bizonyos specifikummal rendelkeznek, és a nemzeti tudományok (hungarikum) körébe tartoznak. Létezik ugyanis magyar talaj, valamint földtani, hidrológiai, éghajlati, agronómiai, gazdálkodási környezet. Eltérő a csapadék mennyisége, részben a minősége, a hőmérséklet, a napsütéses órák száma, a talajok és növények minősége, vizeink összetétele stb. Részben más növényeket termesztünk, és másképpen gazdálkodunk.

Az eltérő természeti, talajtani, vízrajzi, éghajlati és gazdálkodási körülmények között nyert összefüggések és kutatási eredmények közvetlenül nem vihetők át más helyre, mert adataik részlegesen érvényüket veszítik, illetve félrevezetőek. A természeti erőforrásokhoz kapcsolódó hazai kutatások helyettesíthetetlenek, mert másutt és mások által el nem

végezhetőek. Eredményeire gazdasági döntések, hazai szabványok, környezetvédelmi előírások, hasznosítással összefüggő szaktanácsadási és gazdálkodási eljárások épülnek. E kutatások mélysége és mennyisége határozza meg végső soron a gazdálkodás és irányítás hatékonyságát és ezzel az ország jólétét. Adatai nem évülnek el.

A növénytaplálási, műtrágyázási és általában a talajtermékenységi alapkutatásokkal szembeni igény ugrásszerűen megnőtt a 70-es évek elejére. Nem lehet tájakra, régiókra vagy talajtípusokra úgynevezett „optimális NPK adatokat/arányokat” javasolni, mint azt az 1950-es, 1960-as években gondoltuk. Az adagarány NPK-tartamkísérletek informatikai ereje idővel csökkent. A szaktanácsadás táblaszinten folyik. A tapasztalatátvitel eszköze az agronómiailag és élettanilag értelmezhető növény- és talajvizsgálat.

A szerző 1973 őszén állította be műtrágyázási tartamkísérletét az MTA Talajtani és Agrokémiái Kutató Intézete Nagyhorcsók Telepén, mészlepedékes csernozjom talajon. A kísérlet új kutatási irányzatot honosított meg, új szemléletet teremtett. Tápláltsági szituációkat hozott létre: gyenge, közepes, kielégítő, túlzott vagy káros. Mindhárom meghatározó fő tápelem tekintetében, az összes lehetséges változót beállítva. Ezzel képes volt reprezentálni mindazon minőségileg eltérő tápláltsági viszonyokat, melyek az üzemek gyakorlatában előfordulnak, illetve előfordulhatnak a jövőben.

Lehetővé vált, hogy egyidejűleg vizsgálják mind a hiányos vagy túlzott, egyoldalú vagy kiegyensúlyozott stb. tápelemkínálat hatását a talajra és a növényre. Számszerű összefüggéseket állapítottak meg a növények termése, makro- és mikroelemtartalma, minőségi jellemzői, betegség-ellenállósága, gyomosodási viszonyai között a tápláltság függvényében. Az eredményeiket részletes talajvizsgálati és növénydiagnosztikai adatokhoz kötötték, határértékeket dolgozva ki a műtrágyázási szaktanácsadás számára. A kísérlet lehetővé tette a főbb ionantagonizmusok és szinergizmusok feltárását szabadföldi viszonyok között, értelmezésüket és beépítésüket a trágyahatások magyarázatába és a szaktanácsadásba. Az elmúlt négy évtized folyamán a szerző munkatársaival 24 szántóföldi növényfajra és telepített gyepre állapított meg talajvizsgálati és növénydiagnosztikai optimum, hiány- és túlsúlyellátottsági határkoncentrációkat.

A kísérlet sikeresen integrálta a rokontudományok képviselőit: talajbiológia, gyomtudomány, növénykörtan, takarmányozástan, élelmiszeripar (söripar, növényolajipar, kenderipar, cukoripar, az alkaloidaipar minőségvizsgáló laboratóriumai és szakemberei). Ezzel lehetővé vált összetettségükben úgy megismerni a jelenségeket és folyamatokat, ahogy azok a természetben megjelennek. Rendszeresen folytak talajkémiái és időnként speciális talajbiológiai vizsgálatok. A szántott réteg elemzésén túl 6 méterig terjedő mélységi mintavételekre is sor került, hogy az egyes elemek kimosódását, talajvízbe jutását nyomon kövessék. Az alkalmazott ICP-technika segítségével húsz-huszonöt elemet határoztak meg rutinszerűen. Emellett vizsgálták az oldhatósági formákat, elemfrakciókat.

A kísérletek első évtizedének tanulságait összefoglaló kiadvány 2012-ben 177, míg a

következő tizenhét év eredményeit bemutató kiadvány 356 oldalon, 2013-ban jelent meg az Akaprint Nyomda kiadásában, fóliázott kötésben. Az előszót követően kerül sor a termőhely, valamint a kísérleti körülmények leírására. Az eredmények évenként, a vizsgált növények sorrendjében kerültek bemutatásra. Az első tíz évben búza (két éven át), kukorica (két éven át), burgonya, őszi árpa, zab, cukorrépa, napraforgó, mák. A következő tizenhét évben: őszi repce, mustár, sörárpa, olajlen, szója, rostkender, borsó tritikále, szemescirok, silókukorica, sárgarépa, rozs, köles, bab, olaszperje (két éven át), spenót.

Az évente kapott tízezres nagyságú adat-tömeget statisztikailag precízen értékelve az első évtizedben 99, a második tizenhét évben 210 táblázat foglalja össze. A szerző és munkatársai minden év főbb tanulságait külön is megfogalmazzák magyar és angol nyelven. Közlik a megjelent tudományos cikkek táblázatcímeinek angol fordításait, hogy az eredményeket az idegen nyelvű olvasók számára is elérhetővé tegyék.

Az első tíz év kutatásairól 52, a következő tizenhét évről 87 saját közlemény számol be. Az egyes közlemények általában nagyívű történeti és nemzetközi áttekintést adnak a vizsgált növényfaj szakirodalmából. A munka külön értékét képezi az ismeretek ilyenén összegzése, német/orosz/angol/magyar források értékelése évszázados áttekintéssel. Az első tíz év kultúráit tárgyalva 125, a másik tizenhét évet érintve 223 szakirodalmi hivatkozás történik.

A kiadványok borítóján feltüntették az alapul szolgáló közlemények társszerzőit. A lista harmincnégy nevet tartalmaz a kísérlet négy évtizedét, az utóbbi tizenhárom évben telepített gyep közléseit is tekintetbe véve. Számosan már nincsenek velünk. De tovább

élnék munkáikban, melyekre egy szakszerűbb gazdálkodás épülhet. A könyveket végül huszonhat tételt felsorolva az MTA ATK Talajtani és Agrokémiai Intézet által 1980 és 2013 között publikált kiadványok címjegyzéke zárja.

Az ismertett munkák ajánlhatók a kutatás, oktatás, szaktanácsadás és tágabban minden, a téma iránt érdeklődő számára. Letölthetők a korábbi kiadványokkal együtt az MTA ATK TAKI honlapjáról: www.mta-taki.hu

Rurális problémák, avagy a vidék az ezredfordulón

A tavalyi év végén a fenti címmel, valamint *A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai* alcímmel jelent meg Budapesten, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) és az Argumentum Kiadó közös gondozásában Kovách Imre szociológus új könyve. Egy szakmájáért, hivatásáért, országáért, annak társadalmáért, vidékéért maximális felelősséget érző és tanúsító, szorgalmas és elkötelezett, markáns elveket valló kutató alkotása ez a könyv, amelyben a szerző alkatának és a kézbe vehető, elolvasható műnek az egysége érvényesül. Egy széles látókörű, nagy formátumú tudós alkotása ez a kötet, amellyel – szerzője szinte megszámlálhatatlanul sok aggodalma dacára – használni szeretne. Különösen fontos cél ez, amikor sokak szerint jelentős intellektuális és tudományos eredménydeficitet érzékelünk nap mint nap a mai magyar politikai, szakmai és tudományos közéletben is.

A vidék tudományos világának fejlődése Európa és a világ fejlettebb részein együtt haladt a nem városi tér markáns átalakulásával,

taki.hu, illetve ingyen hozzáférhető, míg a készlet tart. (*Kádár Imre* összeállító: *A mezőföldi műtrágyázási tartamkísérlet első évtizedének tanulságai*. Budapest: MTA ATK Talajtani és Agrokémiai Intézet, 2012, 177 p., 99 táblázat; *Kádár Imre* összeállító: *A mezőföldi műtrágyázási tartamkísérlet tanulságai 1984-2000*. Budapest: MTA ATK Talajtani és Agrokémiai Intézet, 2013, 356 p., 210 táblázat)

Németh Tamás
az MTA rendes tagja

annak környezeti, gazdasági, települési és társadalmi változásainak, konfliktusainak mélyreható és tudományközi értékelésével. A vidéktudományok (a negyedszázada hasonló néven önálló folyóirattal is rendelkező *rural studies*) fontos inter- és multidiszciplináris megoldásokat követve jutottak olyan eredményekre, amelyek nemcsak a kétségtelenül sokféle rurális probléma megoldását segítették, hanem jó irányba befolyásolták a vidéki térségeket felértékelő, azok környezeti, élelmezési, társadalmi-közösségi fontosságát megfelelően kezelő fejlesztéspolitikai megoldásokat is.

Tekintve, hogy a könyv szerzője több mint negyedszázadnyi munkássága alatt mindezen tudományos törekvések és eredmények alapos megismerése céljából személyesen is bejárta Európa szinte valamennyi országát és vidékkutató műhelyét, sőt számos olyan közös kutatási programban is részt vett, amelyek e fenti fontos küldetéssel rendelkeztek, igazán remek alkotással szembesülünk, ha kézbe vesszük, és tanulmányozni kezdjük a kötetet, amely az akadémiai doktori értekezésének jelentősen átdolgozott változata.

A szerző alkatának és e művének ismeretében vállalni (remélem, az olvasóval együtt többes számban: vállalnunk) kell bizonyos

elfogultságot e téma iránt. Leginkább azért, mert ez egyúttal a magyar vidék jövőjéért hitet tevő, szorgos, dolgos, tehetséges, széles látókörű, hatni akaró kutató és kutatóhelye iránti elkötelezettséget és elfogultságot is jelent. Akik és amelyek nélkül, teljes meggyőződéssel vallom: nem lesz semmilyen kedvező tervszerű beavatkozás és sikeres változás a magyar vidékeken.

Tekintsük át most rendre tehát, hogy melyek e könyv azon értékei, amelyek ezt a fontos üzenetet mint nemes és eminens tudományos célt is szolgálják.

Az első közülük kétségtelenül a kitzűzött célok és a könyvben használt fogalmak egyértelmű, kristálytisza, igényes megfogalmazása, illetve használata. Tulajdonképpen már e dolgok miatt is bátor szelleműnek nevezhető könyv. Mert a jelenhez szól a jelenről, ami nálunk nem igazán divat. Itt inkább a múlton divat merengeni vagy akár a régmúltton: annak „vidéki idilljéről” vagy éppen súlyos és megdöbbentő kritikáiról. Olyanokról, mint amilyenekről a szerzőnek és munkatársainak egyik korábban megjelent, igencsak leleplező tartalmú könyve szól.

A második nagy érték a kötet szerzőjének a vidéktudományos szintézisre való törekvése. Az olvasó részese lehet egy gondolatgazdag és bonyolult építkezésnek, melynek dolgai, minősége és mértéktartó mivolta, a részletesen megtárgyalt és elemzett vidéki ügyeink, sőt teendőink valóságos tárházává, „szellemi épületévé” állnak össze. Valóban, mint Kovách Imre is utal rá, csak a környezet és a vidéki közösségek „szobái” hiányoznak e képzeletbeli épületből. Bár azt vitatom kicsit, hogy ezek kevésbé fontosak a vidéki szerkezeti változások megértéséhez, leginkább azért, mert az egyik nem tárgyalt elem a jövő lehetséges új – nemcsak vidéki – erőforrásait jelentheti, míg

a másik – a vidéki közösségek esetleges újraépülése – szerintem erősen visszahathat a teljes vidéki változásrendszerre.

A harmadik kiemelésre kívánczó érték, hogy a könyv egyáltalán nem a sokszor emlegetett elefántcsonttoronyba zárkózott kutató munkája. Kovách Imre, a magyar vidéket és a világot járó, határozott véleménnyel, kiforrott szemlélettel, alapos módszertani felvértezéssel bíró társadalomtudós, aki szinte mindenütt személyesen is járt, ahonnan vidéktudományos ismeretet hozhatott haza. S a könyv alapján, ajánlva figyelmükbe a 11–13. oldal erről szóló leírásait és azok későbbi bibliográfiai hivatkozásait is, valóban az európai, illetve a közép- és kelet-európai rurális változásokhoz szorosan illeszkedve bontakozik ki, hogy valójában mit is rejt a könyv címében ígért tartalom, azaz *A vidék az ezredfordulón*.

A negyedik, e sorban az utolsó kiemelendő értéke a kötetnek (pontosabban persze szerzőjének) maximális nyitottsága a különböző vidékkel foglalkozó más tudományterületek nemzetközi és hazai szerzőinek munkássága iránt. Szinte példa nélküli, de több mint kétszáz magyar szerzőre hivatkozik. Pontosan, korrekten. Vagyis, ha egy – a fejtét vidékkutatásra adó – fiatal doktoranduszhallgató el szeretne indulni hazánkban e felé a most – éppen e könyv alapján is – formálódó diszciplína, a vidéktudományok felé, akkor számára ez a 37 oldal a kötet végén páratlan értéket jelent. S itt kell hozzátennem, hogy a szerző nemcsak egyszerűen citálja az egyes műveket, hanem a témáját és szűkebb szakterületét illetően a hozzá közelebb álló személyiségek munkásságához nagyon fontos és pontos megjegyzéseket is fűz. Példának okáért: „Aligha tévedünk, ha Erdei paraszttal, parasztsággal foglalkozó műveinek nyel-

vi és egyéb elszigeteltségét a nemzetközi tudományosság veszteségeként értékeljük” (179.). Hozzáteszem, hogy ezt az állítást Huszár Tibor legújabb, a közelmúltban megjelent monográfiája Erdei Ferencről elég sokoldalúan alá is támasztja. Vagy egy másik szép példa: „Kovács Teréz (2006) akadémiai doktori értekezése nagy gonddal írja le a parasztság századokon átvonuló alakváltozásait, és műve alapforrás a »paraszt« fogalomváltozásainak a megértéséhez” (180.).

Ezen „általánosan kiemelt értékek” után tekintünk át röviden a könyv főbb fejezeit, megengedve azt, hogy a recenzens a saját ízlése szerint választhasson ki közülük néhány fontos dolgot.

Nagyon bonyolult és igényes feladat „végigküzdeni” magát az embernek az első nagy elméleti-definíciós fejezeten. Magam is többször nekiveselkedtem. Igen „sűrű” tudományos textus olvasható itt. E fejezetben Kovách Imre is küzd azzal, amivel valamennyien: nagyon sok – Nyugat-Európában, az Európai Unióban – az angol vagy a francia nyelvben egyértelmű tartalommal és következetesen használt tudományos és vidékfejlesztési alapfogalomnak egyszerűen nincs magyar megfelelője. Rosszmájúan megjegyezhető, hogy a hatalom embereinek, a politikai elitnek ez talán nagyon is jó, mert így azt érthetnek akár a vidékfogalom alatt is, ami az ő sajátos felfogásuknak vagy épp hatalmi céljaiknak éppen megfelelő. Csak egy példa: a könyv világosan rögzíti, hogy a „termelés politikai gazdaságtanának a helyére a fogyasztás politikai gazdaságtana került” (19.). Így ennek nyomán az „új politikai gazdaságtanból” következő vidéki változások: a városiak kitelepülése, a fenn tarthatóság, a rurális szegénység vagy akár a genderkutatások váltak a vidéktudományok új terrénumaivá. Úgy, mint a szerző maga is

írja, hogy ezen új kutatási irányzatok bizonyos fejlesztéspolitikai, tervezési orientációja, hasznosíthatósága is megmaradt. S ez utóbiból kiindulva számos, jogosan aggodalmas állítást fejt ki a kötetben a szerző. Csak egyetlen példa, melyet ez a mondat talán jól reprezentál: „A rurális imázsok megteremtőinek hatalmuk van a vidékfejlesztés felett.” (30.)

Gyakran éreztem úgy e fejezet olvasásakor, hogy hiányzik a „fordító”. S nemcsak az iménti – nyelvi-szókészleti – problémára utalhunk itt, hanem arra is, hogy hazánkban szinte teljesen hiányzik az a magas műveltségű, az elvi-strukturális alapon megfogalmazott tudományos problémákra is fogékony és arra érzékenyen reagálni képes vidéktervező-fejlesztő-menedzser réteg. Akik igényesen nyitottak lennének például az e fejezetben bemutatott és elemzett nagy problémákra, s akik megkísérelnék azokat megérteni és „lefordítani” akár a vidéki értelmiség (ha van még egyáltalán ilyen), akár az igényes gyakorlati szakemberek számára. Erről a fontos diszkrepanciáról többször szól a szerző, ám kellően óvatos is a „teoretikus káosz okozta vákuumból” kivezető tudományos állásfoglalások megfogalmazásával. Helyesen teszi ezt. Sőt azzal is egyetérthetünk, ami mellett a voksát végül leteszi, sőt ettől válik igazán izgalmassá a könyv: a szerző felvállalja a vidéki változások sokféleségének („hibriditásának”) bemutatását, s elemzési stratégiaként a „multi-dimenzionalitást” választja fő vezérelvének. Ez a vizsgált rurális tér és a tematika sokoldalúságára egyaránt vonatkozik.

S persze nemcsak a vidékteóriák között beszél a szerző a káoszról, hanem a mindenre kiható vidékimázs-teremtés kapcsán is, amikor azt írja: „a rendszerváltás környékén a virtuális tér csaknem üressé vált”. Majd így folytatja: „miután a posztmodern nem rendel-

kezik a vidékről a vidék számára használható imázskészlettel”, hát feltöltötték ezt a teret egy rakás régi és néhány új – „jórész idillikus” – klisével. Ez az új összeállítású, a könyv 35. oldalán részletesen bemutatott, gyakran sajtóosan magyar vidékimázskészlet jelenik meg a tömegkommunikációban is, s válik nagy részben a terület- és vidékfejlesztési források lokalizálásának eszközévé. A „diszkurzív verseny”, ahogy Kovách Imre szellemesen definiálja, azóta is, tehát a rendszerváltozás óta zajlik. Közben a vidékeink (a szó valódi, táji, kisvárosi, falusi, tanyai értelmében és határozottan „többszámú” fogalmazva) elértéktelenednek, elszegényednek, gettosodnak, a területi különbségek növekednek, a város–vidék kapcsolatok szétesnek. Folyik a dezurbanizáció és a vidék exodusa, előregedeése, elnéptelenedése.

Ez utóbbi két témáról olvashatunk bővebben is a következő, *Város és falu* című fejezetben. A mondanivaló lényegét leginkább kifejező állítás szerint, a szerző remek – s vidékeinkre valóban nagyon jellemző – szóhasználatát kölcsönözve: „a társadalom- és településstruktúra aszinkron változásában” van. S bár valóban találunk pozitív folyamatokat is, bizonyos új értékeknek vidékeinken való megjelenésekor vagy amikor a városiak kiköltözésével „a vidékiség újabb variációi” jönnek létre, a legnagyobb és leghangolóbb változás mégiscsak az, hogy a magyar falvak negyedének-ötödének társadalma „egy modernitás előtti korba sülyed vissza”. E fejezet végén a szerző vállalja a fentebb már említett „fordító” szerepét is, amikor azt írja: „A mi régióinkban nem elégséges az Európai Unió fejlesztési rendszereinek honosítása.” Így nálunk a fejlesztésnek a településszerkezet hármas osztatóságát figyelembe veendő új modellje (város, új vidék, depressziós vidék) és

annak az adott körülmények között alkalmazható demokratikus kontrollja vár megvalósításra. Bizony. Ez nagyon fontos mondat, és nagyon egyetérttek a szerzővel. „Úgy legyen!” – mondták régen a falumban is, ahol felnőttem.

A mezőgazdaságról és a vidéki társadalom változásairól szóló fejezetek egy valóságos kétrészes, gazdasági-társadalmi (és egyúttal magyar vidéki) dráma részei, amelynek több színből álló első felvonását a szereplők sajátos módon történő kiiktatásával – 1992–93-ban kezdték megírni. S tulajdonképpen e „színműnek” azóta sincs vége. A tömeges elszegényedés, sőt hozzátehető a vidéki éhezés, valóban tragikus dolog egy olyan országban, amely ilyen kiváló élelemtermelési adottságokkal rendelkezik. S talán igaza van Kovách Imrének, mikor óvatosan fogalmazva a közbizalom helyreállításától és az okosan megfogalmazott új vidéki értékek mentén megszerveződő hálózatoktól vár kedvező változást.

A hatalomról szóló fejezet, bár igen olvasmányos, számomra sokkal nehezebben volt megemészthető, mint az előbbieket. Világosan szól ugyan arról, hogy a hatalom hogyan lép be a projektvezérelt terület- és vidékfejlesztési rendszerbe, s hogyan igyekszik legitimálni magát a különböző pályázati eljárásokon keresztül. Közismert azt is, hogy a bürokratikus elit milyen erősen képes eltorzítani a legnemesebb vidékfejlesztői, kutatói, tervezői ajánlásokat vagy vidéki vállalkozói és civil kezdeményezéseket. Egy tómondatban öszefoglalva: „A projekt hatalma a résztvevők felett” – olvasható a 151. oldalon. Ami persze nagyrészt a „nem tudásból”, vagy „résztudásból” fakad. Az új projektosztály tagjai, a helyi elit messze erősebbek annál, minthogy a vidéki civil társadalom megerősödésével sikerüljön az állami protekcionizmus kiterjesztésének vagy az állam egyének feletti hatalmá-

nak visszaszorítása – ahogy az a 168–169. oldalon olvasható.

Az utolsó, nagy fejezet *A magyar társadalom paraszttalanításáról* szól. Ez olyan remekül sikerült része a könyvnek, hogy nincs elég bátorságom írni róla, bár igyekeztem alaposan elolvasni. Jogos e rész alapján arról polemizálnunk, hogy míg a mai modern társadalmak hatékonyan kapcsolják össze megújulásukat a paraszti-vidéki tradícióikkal, addig nálunk ez többször is erősen megtört, sőt, sajnos szinte teljesen sikertelen maradt. De talán titkon remélhető, hogy lesznek még sikeres „utóparasztok” hazánkban is.

Összegzésként egy kis történet. Huszonhárom éve, a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja (MTA RKK) Alföldi Tudományos Intézetének kutatójaként lehetőségem volt egy egyhetes szakmai tanulmány- és előadói útra meghívni az azóta a világ egyik leghíresebbé vált angol faluföldrajzosát, a *Journal of Rural Studies* folyóiratot megalapító Paul Cloke-t. Útjáról, kérésünkre, rövid, de igen érdekes kis tanulmányt írt, amely a *Valóságban* jelent meg 1990-ben. *Társadalom és vidékiség* címmel.

A briliáns írást, amely újraolvasva is tükrözi szerzője meggyőző tudományos gondol-

kodását, magas színvonalú hivatásszeretetét és irántunk érzett szimpátiáját, Cloke így fejezi be: „A kisebbség, a virágzó vállalkozások haszonélvezői meggazdagodnak. De hogyan biztosítható, hogy a rurális térségek lakóinak nagy többsége ne csak alkotórésze legyen az új rendszernek, hanem képes legyen a szabad piacra való áttérés feltételeiből következő kiszákmányolásnak is elejét venni? Ezek olyan kulcskérdések, amelyeket az egy hétig ott tartózkodó, futó látogató is feltehet, de amelyekre csak a magyarok válaszolhatnak”.

Kovács Imre – két évtized múltán – végre komolyan feltette ezeket a kulcskérdéseket, s a válaszai is hitelesek, pontosak. Köszönet illeti ezért. A további kérdések: Lesznek-e „fordítók”, akik továbbviszik az üzeneteit? És eljutnak-e azokhoz, akik a könyvben alaposan elemzett új paradigmák alapján szeretnék, ahol csak lehet, megújítani és felzárkóztatni a magyar vidéket? (*Kovács Imre: A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szervezeti és hatalmi változásai. Budapest: Argumentum, 2013 244. p.*)

Csatári Bálint

geográfus, a földrajztudomány kandidátusa,
az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi
Tudományos Intézetének nyugalmazott igazgatója

Család 2.0

A család nagy téma. Hosszú idő óta foglalkoztatja mindazokat, akiknek véleményük volt és van arról, hogy hogyan volna előnyös élni az emberi életet általában. Megvalósuló formáiban pedig mindnyájunkat, hiszen – akár családban élünk, akár csak mások családi életének vagyunk tanúi – kötédeink vagy lehetőségeik elhárítása élményeken, illetve azok átgondolásán alapulnak. A családot ezért mindig időszerű vizsgálni, olyankor meg kü-

lönösen – és ma kétségtelenül ilyen időszakban élünk, ezt bizonyítja Somlai Péter könyve –, amikor jelentősen átalakul annak a gyakorlata, ahogyan a családhoz fűződő funkciókat különböző együttélési-szervezeti formákban élük meg sokak, és változik e formák megítélése is.

Somlai Péter korunk ezen változásainak jellemzőit ragadja meg, és magyarázatukat nagyívű történeti alakulásmenetet követve keresi kivételes erudícióval és széles körű ta-

paszlatok birtokában, amelyeket korábbi könyveiben dolgozott fel. (Ezek egyikére szerényen ugyan utal [18.], de a bibliográfiában ne keresse az olvasó, csak a belső borítón találja meg.) Ami a vizsgálódás időszakát és összefüggésrendjét illeti, a mű alcíme ad eligazítást: a szerző az európai civilizáció háttéréből kinőtt család formálódását vizsgálja az erről a kontinensről és Észak-Amerikából vett információk, elméletek alapján a 19. század elejétől napjainkig húzódoan. Ezt aényt, néprajzkutatóként, olyan tudomány művelőjeként tartom fontosnak leszögezni, amely döntően járult hozzá a család megismeréséhez azáltal, hogy bemutatta az együttélés formáinak változatosságát a Földön, sőt egyes elméleti konstrukciókban evolúciós sorukat is felvázolta. Ez a sokszínűség ma is létezik, azt követően is, hogy az ipari civilizáció átterjedt más kulturális hagyományokkal rendelkező térségekre. A megállapítás vonatkozik a struktúrákra, de még inkább a családi viszonyokban érvényesülő ideológiákra.

Az áttekintett nagy korszakot két forradalmi változás szerint tagolja a szerző, amelyek a gazdaság szerkezetében, életformát meghatározó működési módjában következtek be, a létbiztonságot érintve demográfiai következményekkel jártak, és mindezeknek szükségképpen társadalmiszervezeti kihatásaik voltak, melyek tápot adtak a család váltságával kapcsolatos aggodalmaknak is. Az első, az ipari forradalom, létrehozta a polgári családot, a második, a posztindusztriális kapitalizmus létrehozta a posztmodern családot. Azok a fejezetek, amelyekben a család ilyen gazdasági – társadalmi hátterét világítja meg, az *Öt tételben a család válságáról és a familizmus szelleméről*, valamint a *Poszt-avagy az új társadalom* a felismeréseknek különösen bravúros összefoglalói, figyelmükbe ajánlhatók

azoknak is, akiket nem elsősorban a család foglalkoztat.

A két időszak, amelyekre a mű két része kiterjed, azonban nem azonos hosszúságú. A polgári családot tárgyaló fejezetek a 18. század végétől a 20. század 60-as éveig terjedő fejleményeket tárgyalnak, míg a posztmodern családnak szentelt rész csak másfél emberöltőnyi idő, a mi jelenkorunk, mondhatjuk. Ennek megfelelően a jellemzők bemutatása is jóval részletesebb. Az egyidejű sokféleség nem csupán mint a kor sajátossága emelkedik ki, de bizonyítást is nyer a bemutatott változatokkal, olyan problémakörök megtárgyalása is helyet kap, mint a családi erőszaké, vagy az idősebbek válást, megözvegyülést követő együttélési formáié – igazolva, hogy az 1970-es évektől bekövetkezett életforma-változások állnak a szerző vizsgálódásainak középpontjában.

A polgári családra vonatkozóan a tárgyalás módja más jellegű. Magának a formációnak modell jellegén van a hangsúly, a jellegzetes alkotóelemek összekapcsolódásán és ezek változásával a modell módosulásán. Somlai Péter a lényegi kiindulópontnak a családi lét elkülönülését tekinti a megélhetés, az igazgatás, az oktatás és egyéb professzionálissá vált tevékenységek megannyi formájától, ami visszahatott a családon belüli viszonylatok rendjére, kiváltotta a családi élet megismerésének, megítélésének szemléleti változását, nem mellesleg megszülvén a gyermekekkel való intenzív foglalkozás különböző szervezett formáit az iskolától a pszichológiáig, személyes vágyakat és igényeket támasztott, áthágva a munkamegosztás ősidőkig visszanyúló kontúrjait, megcsillantva a nők egyenjogúsításának esélyét, ha nem is a teljességét. Vagyis a polgári családi lét ellentmondásos tendenciák kiindulópontjává vált, maga után

vonva végül magának a polgári családfornának nem csupán a kritikáját, hanem érvényességének megkérdőjelezését.

A választott tárgyalásmód lehetővé teszi, hogy olyan témaköröket tárgyaljon a szerző, amelyek a két korszak eltéréseit igen plasztikussá teszik, mint például az életút felvázolása, az erkölcsi normák megkettőződésének vagy egységesülésének kérdése.

A polgári modellt, fogantatásakor, szükségképpen az ipari forradalmat megelőző korszak családtípusával állítja szembe Somlai Péter, amelyet nagyobb részt a gazdálkodás és az élet egységét fenntartó élelmiszertermelők éltek, és hasonló mintát követett a városi lét is. A munkahely és a családi otthon kettősségére épülő polgári család életformájának egyéb elemeit azonban az egyidejű társadalom más társadalmi helyzetű csoportjai nem, alig, vagy csak megkésve követték, ezért a családi viszonyok sokfélesége a 18. század végétől az 1960-as évekig terjedő időszakban is tetten érhető volt. Erre a tényre a szerző lépten-nyomon utal, de a posztmodern viszonyokéhoz hasonló körképre nem vállalkozik, annak felvázolása bizonyos agyon is nyomná a munkáját. Behatóbban csak a család felváltását célzó kommunák kérdéskörét taglalja, ami a recenzensnek eszébe juttatja, hogy a „polgári” mintával párhuzamosan létezett más jellegű családi viszonyok, viselkedési normák és ideológiák némelyike is továbbélhet a mai posztmodern változatokban.

Ezen nem is nagyon csodálkozhatunk, mert mindaz, amit a posztmodern világból új jellemzőnek ismerhetünk meg, nem újdonság abban az értelemben, hogy ne fordult volna elő korábban. Újdonság viszont abban az értelemben, hogy a korábban esetleges vagy lenézett, megvetett létforma tömegessé válhatott, és társadalmilag elfogadottá vált.

Mindez azért következhetett be, mert a posztmodern világnak, ha van igazi jellemzője, az annak az igénynek a kihangsúlyozása, hogy az egyénnek jogában áll megválasztani életmódját, nézetrendszerét. Ez ugyan a maga teljességében sehol sem következik be, mert minden társadalom, a maga folytonossága érdekében, kisebb-nagyobb mértékben jogot formál tagjai egyéni életének bizonyos keretek közötti alakítására, de az életmód megválasztásának fokozódó elismertsége együtt jár a törekvéssel, hogy ki-ki beállítottága szerint megkísérelje csökkenteni az életére támasztott társadalmi igényt. Manapság ez is meghúzódik az együttélési formák sokfélesége mögött.

Miként a polgári család létrejöttét mint válságot látók voltaképpen egy korábbi, patriarális családmódellemelében léptek fel, úgy a mai család válságát emlegetők is egy megelőző korszak család és társadalom közötti (vélelmezett) egyensúlyának megbomlásától tartanak a növekvő egyéni választások sokféleségének elszaporodásától félve. Ám tudjuk, hogy a polgári családmódellemel sem dominált mindenféle az európai típusú civilizáció elterjedési területén. Lehetőségek, a társadalom strukturáltsága, a munkamegosztásban elfoglalt helyzet és különböző hagyományok befolyásolták érvényesülését. Ugyanez vonatkozik a mai sokféleségre is, terjednek az új eszmék: elfogadottá váltak például a tartós kapcsolatok a fiatalok között a mai magyar falvakban, ám ott még él annak az igénye, hogy házasságkötésbe, családalapításba torkolljanak azoknál, akik helyben kívánnak maradni, miközben a szingli életforma sem okvetlenül a vágyott, inkább gyakorta olyan életforma városi „fiatalok” között, amellyel kénytelenek beérni.

Más olvasókat bizonyára más irányú töprengésre indít Somlai Péternek a létet és az

életérzést befolyásoló, számos tényezőt figyelembe vevő nagyszabású munkája, amelynek végkicsengésére érdemes odafigyelni: a család ma is nagyon erős intézmény, amelyben az „együttélők egyszerre akarják a biztonságot és a szabadságot”. Amihez hozzáfűzi: olykor

Az identitás forrásai.

Hangok, szövegek, gyűjtemények

Egyik legfontosabb dokumentumszolgáltató nemzeti kulturális intézményünk, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) fennállásának kezdetétől részt vesz a hazai tudományos szaksajtóban is: önállóan vagy más kiadókkal társulva elsősorban diszciplináris, ritkábban populárisabb megközelítéssel; katalógusokban, bibliográfiákban, monográfiákban és tanulmánygyűjteményekben számolva be a falai között zajló feltáró, illetve feldolgozó, könyv- és sajtótörténeti, tágabb értelemben hungarológiai kutatásokról. E kiadványok mintegy előzményei a *Bibliotheca Scientiae & Artis* című sorozat immár harmadik kötetének. A sorozat alapját azok a rendszeres konferenciák képezik, amelyeken a résztvevők az OSZK állományában található dokumentumokból kiindulva, azokon alapuló kutatásaikat ismertették/ismertetik. Az elhangzott előadások válogatott és szerkesztett anyagából már a harmadik kötet jelenik meg, amelyek egymásutániságukban a korábbi évkönyvek gyakorlatát követik.

Már kialakult hagyománynak számít, hogy e találkozók és bemutatkozások első előadója, meghívottként mindig egy-egy jelentős tudós, saját szakterületének elismert kutatója. E kötet elején Tallián Tibor írása olvasható, amelyben arra keresi a választ, hogy mely okok következtében vált érdeklődés

korrekciók árán. (Somlai Péter: *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest: Napvilág, 2013, 227 p.)

Sárkány Mihály

szociálintropológus, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet

tárgyává a XIX. században a magyar zene, s kik voltak ennek a kíváncsiságnak ismert és kevésbé ismert képviselői. Ezért kerülnek egymás mellé Mátray Gábor, Perényi József, Szénfy Gusztáv, Ábrányi Kornél, Molnár Géza, Mosonyi Mihály, Vajda Viktor, Ponori Thewrewk Emil, Seprődi János és mások. A tanulmány sokoldalúan, és a hangsúlyváltások, iránymódosulások érzékeltetésével mutatja be a hazai zenetörténet egy jelentős, hosszabb időszakát, formálódását, zsákutcáit, valamint külföldi recepcióját.

Szintén zenei témájú Mikusi Balázs írása is, amely a Rákóczi-induló befogadástörténetével foglalkozik. Az egykor kultikus zeneszám dallama fontos szerepet töltött be a reformkor nemzeti öntudatot erősíteni kívánó ideológiájában, s irodalma is gazdag. A szerző ennek ellenére a korai feldolgozások formamódosító szerepének és a hozzácsatolt szövegek jelentéstartományának feltárásával új ismereteket tud a korábbiak mellé rendelni. Illyés Borbála a huszadik századi magyar zene franciabarát felfogásának ismertetésével részben a Tallián Tibor által is említett német hatás hazai laizálásának igényét ábrázolja, a francia zene hazai térnyerésének és recepciójának fényében. Írása ma már az emlékezetből többé-kevésbé kihullott személyeket is felidéz: Lajtha Lászlót, Zágon Géza Vilmost vagy Szántó Tivadart. Ezt a blokkot zárja Kelemen Éva, aki a Nemzeti Múzeum Zenetörténeti Intézetének rövid, ám eredményes éveit összegzi. Kitért a zenei gyűjteménnyel kapcsolo-

latos kétféle elképzelésre, Isoz Kálmán szerepére; kimondottan érdekes az osztály belső életének ismertetése. Az olvasó szembesülhet a létesítés és a megszüntetés egyaránt hivatali, a gyűjtemény hatáskörén túlnyúló akaratával. A szerző egyik, Kereszty Istvánnal foglalkozó jegyzetében a szakmai koncepció és a könyvtárvezetés ellentétét is finoman érzékelteti.

Szöts Zoltán Oszkár hamar aktuálisá váló témát választott, amikor az első világháborús tábori katonai lapok szerepét vázolta a katonakorú és a frontvonalban harcoló katonák körében. Általános hatástörténeti áttekintés után felsorolja az eddigi bibliográfiai összegzéseket, ismerteti a Nemzeti Könyvtár világháborús gyűjteményének sorsát, s rámutat e perifériakusá vált sajtóanyag feldolgozásának hiányosságaira is. Bódy-Márkus Rozália Bajza József és Henszlmann Imre polémiajának fényében vizsgálja a megerősödésre váró, reformkor végi magyar nyelvű színjátás előtt álló, eltérő felfogású – német és francia – színpadi gyakorlat térnyerési lehetőségét, valamint a vitában elhangzott érvek és ellenérvek továbbélését a hazai magyar és német nyelvű színikritikákban. Egyaránt a szépirodalom és annak megjelenése, befogadása a tárgya Patonai Anikó Ágnes és Rózsa-falvi Zsuzsanna tanulmányainak, az első Jókai Mór egyik színpadi előadásra szánt munkáját, a második Schöpflin Aladár esszéírói munkásságát elemzi; érvényesítve a hatástörténet színjátéki, illetve értékképzői összetevőit is.

Ezt követően két, egy távolabbi és egy közelebbi földrajzi helyre utaló, ám a hazai olvasó számára egyaránt ismeretlen, bizonyos értelemben egzotikus kapcsolattrendszert tárgyaló írás következik. Az egyikben Pap Ágnes Jászai Mari szikh levelezőpartnerét idézi meg, a magyar és az indiai kultúra egyik

találkozási pontját. Umrao Singh Sher-Gil második felesége magyar volt, akit Indiában ismert meg. Házasságuk részben Baktay Ervin munkásságának elindítója lett, lányuk pedig két kultúrát gazdagító festőművésszé fejlődött. A házaspár budapesti látogatásakorán ismerkedett meg Jászai Marival, a szerző levelezésük magyar vonatkozásait veszi sorra. Mann Jolán pedig Enver Čolaković budapesti születésű, bosnyák származású horvát író többszörös identitásának az élet- és alkotópályát befolyásoló vonásait kutatja. A magyar anyanyelvű, gyermekkorában német szót is tanuló, horvátul csak később megtanuló, nyelvi környezetet váltó író élete sokszor a marginalitást súrolta. Természetesen nem csupán nyelvi, hanem politikai okok következtében is. Körülményeiből adódott, hogy saját munkásságát műfordításokkal egészítette ki, emellett jelentős a magyar irodalom a déli szláv népeknek terjesztő tevékenysége. A tanulmányt Čolaković hungarológiai tárgyú írásait regisztráló bibliográfia egészíti ki.

Bíró Csilla forrásértékű tanulmánya a középkori magyarországi irodalom egyik jelentős, ugyanakkor meglehetősen ismeretlen szerzőjével foglalkozik. Andreas Pannonicus, akit a legönállóbb gondolkodású középkori magyar (származású) teológusnak lehet nevezni, a szerzetesi irodalomban még nem foglalta el az őt megillető helyet. Igaz, munkái közül több elveszett, csak néhány (három) kézirat maradt fenn. Ezek közül az egyik, az amely az OSZK kéziratárchívumában található, az *Énekek éneké*-hez írt kommentárjait tartalmazza. Szerzőjük ezekben egy kikristályosodott értelmezői hagyományhoz kapcsolódott, Bíró Csilla azonban azt is feltárja, hogy mely pontokon volt képes önálló, az elődök munkáiból hiányzó érveléssel kiegészíteni azt. Zsupán Edina körültekintő, képi ábrázolás-

hoz, filozófia- és mentalitástörténethez egyaránt kapcsolódó írásban összegzi a *Kálmán-csehi-breviárium* egyik, igencsak szokatlan jelenetének, alakjainak hátterét. A tanulmányban szorosan összekapcsolódik a képértelmezés, valamint a filozófiai/világszemléleti, XV. század végi háttér változásának érzékeltetése, s egy izgalmas nyomozás érzetét keltve mutatja be utóbbi lokális és igen rövid ideig tartó magyarországi jelenlétét.

Kétszeresen is az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményével kapcsolatos Deák Eszter írása, aki az alapító német könyvszerzőit veszi számba. Tisztazza, hogy Széchényi Ferenc mikor és milyen hatásokra dönthette el, hogy gyűjteményét a magyar vonatkozású művek beszerzése felé teljesíti ki. A tanulmány tartalmazza az evvel kapcsolatos levelezésből azonosítható – német és latin nyelvű – dokumentumok leírását is, amelyek a külföldi könyvpiacokról származtak. Írása amellyel, hogy általában nem ismert adalékokat nyújt a kezdeti időszak beszerzéséhez, még az úgynevezett flamand hóraskönyv történetével is szolgál. A Plakát- és Kisnyomtatványtár külföldi plakátjai viszont kilógni látszanak egy csak magyar gyűjteményből, annak ellenére, hogy a hazai/nem hazai dokumentumok érintkezését sokszor nem lehet mereven elválasztani. Katona Anikó is meg-

győzően illusztrálja, hogy egy első látásra gyűjtőkörbe nem tartozó állományrész eredetének, összetételének, a könyvtári gyűjteményekkel való találkozásának és kiemelt darabjainak ismertetése következtében miként válik mégis egy nemzeti kollekció részévé, amelyről kár lenne megfedkezni, s amelynek a részleges prezentálása is értékek közvetítésével jár. Hasonló különlegességről számol be Tóth Zsuzsanna az írott/nyomtatott dokumentumok világában, amikor a magyarországi evangélikus szlovákok fémveteres könyvkötéstípusát ismerteti. Tanulmányában kitér a történelmi és művelődéstörténeti háttérre is, majd gazdag forrás- és illusztrációs anyag kíséretében tárgyalja a magyarországi könyvkötészet elkésett, de keletkezési helyén autentikus darabjait.

Végül szólni kell a jól megválasztott illusztrációkról, a tanulmányok megállapításainak továbbgondolását segítő jegyzetanyagról és a tetszetős tördelésről, amelyek egyaránt a gyűjtemény használhatóságát erősítik. (*Boka László – Földesi Ferenc – Mikusi Balázs: Az identitás forrásai. Hangok, szövegek, gyűjtemények. Bibliotheca Scientiae & Artis sorozat. Budapest: OSZK–Gondolat, 2012*)

Buda Attila

könyvtáros,
a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottsági tagja